

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA SANAT EĞİTİMİ VE SANAT NESNELERİNİN EKONOMİ İLE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN ART EDUCATION AND THE ECONOMY OF ART OBJECTS IN A GLOBALIZED WORLD

Uğur Yıldız*

Öz

Küreselleşen dünyada sanat eğitimi ve sanat nesnelерinin ekonomi ile olan ilişkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Çalışmanın verileri geniş bir alan yazın taraması sonucunda elde edilmiş ve incelenmiştir. Küreselleşme, dünya milletlerini hayatın her yönüyle birbirine yaklaştıran ve bir bütün olmaya götüren bir süreçtir. Küreselleşen dünyada ekonomi en önemli alanlardan biridir ve bilimden sanata, sanattan eğitime kadar pek çok alanı da etkilemektedir. Bu bağlamda ekonominin sanat eğitimi ve sanat nesneleri ile ilişkisi incelendiğinde her ikisi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ekonomi ile sanatın birbirini geliştiren ve çoğaltan unsurlar oldukları özellikle dikkat çekmektedir. Nitelikli bir sanat eğitimi, nitelikli sanat nesnelерine dönüşeceğinden eğitimin rolü yadsınamaz. Ayrıca sanat eğitime ve sanatın üretilmesine devlet desteğinin sağlanması da sanatın niteliğinden ödün vermemesi açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Sanat, Sanat Eğitimi, Ekonomi, Sanat Nesnesi.

Abstract

In this study, in order to examine the relationship between art education and the economy of art objects in a globalized world, descriptive analysis was used as one of the qualitative research methods. The data of the study were obtained and examined as a result of a large-scale field analysis. Globalization is a process that brings the nations of the world closer together in all aspects of life and leads them to become a whole. In the globalizing world, economics is one of the most important fields and it affects many fields from science to art, from art to education. In this context, when the relationship of economics with art education and art objects is examined, it is seen that it has an important effect on both. It is especially noteworthy that economics and art are the elements that develop and reproduce one another. The role of education is undeniable, since a qualified art education will turn into qualified art objects. In addition, the provision of state support for art education and the production of art is also very important in terms of not compromising the quality of art.

Keywords: Globalization, Art, Art Education, Economics, The object of Art.

Araştırma Makalesi // Başvuru tarihi: 27.02.2022 - Kabul tarihi: 27.06.2022.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi, uguryildiz40@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9490-841X>.

1. Giriş

İnsanoğlunun tarih öncesi çağlarda yerleşik hayata geçmesi ve topluluk halinde yaşamaya başlaması aynı zamanda ticari etkileşimi de beraberinde getirmiş, üretim ihtiyaca göre şekillenmiştir. Başlangıçta insan her ne kadar yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyacına yönelse de zamanla sadece bu temel ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmemiş, kendini estetik yollarla ifade etme çabası içine de girmiştir. İnsanın doğası gereği anlam arayışı kendini resim, müzik, heykel, tiyatro gibi çeşitli sanat formları aracılığıyla ifade etmek için yollar bulmuştur. Bir topluluk hakkında önemli veriler elde etmemizi sağlayan sanat; aynı zamanda, günümüze kadar kendini getiren ve anlatan, tarihe ışık tutan çok değerli bir kaynaktır.

Tarihe tanıklık eden ve aynı zamanda ona estetik bir yön veren sanat, bulunduğu her dönemde içinde bulunduğu kültüre göre kendi değerini yaratmıştır. Çünkü dünya sürekli olarak değişim halindedir ve teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte bu değişim de ivme kazanmıştır. Toplumlar üzerinde etkili bir güce sahip olan sanat, bu güçlü etkisi dolayısıyla siyasetten ekonomiye pek çok alanda etkin olmuştur.

Küreselleşen dünyada artık her şey iç içe olduğundan insanlar arasındaki iletişim oldukça kolaylaşmıştır. “Dünya” kavramı küçülmüş, kültürel bir varlık olan insanın başka kültürlerle tanışması evinden çıkmadan mümkün hale gelmiştir. Zeren (2006:637) “Kuşkusuz çağın teknolojik, bilimsel oluşumları ve bununla beraber değişime uğrayan sosyo-ekonomik koşulları, düşün ve sanat alanlarına da yansımıştır”. Zaten kaçınılmaz olan değişim, takip edilemez hale gelmiştir.

Ünlü filozof Heraklitos “Aynı nehirde iki defa yıkanılmaz” diyerek her şeyin değişim halinde olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu konuyu sanat eseri açısından ele aldığımızda aynı sanatçı aynı resmi ikinci defa yapamaz diyebiliriz. Her ne kadar insanların aralarında geliştirdikleri ortak bir algılama biçimi olsa da bireyleri bir birinden ayıran kişisel özellikleri ve yaşanmışlıkları onları bir noktada da bir birinden ayırır. Örneğin; aynı resme bakan her göz kendi dünyasına göre gördüklerini anlamlandırır. Tıpkı aynı şarkının dinleyen her bir kişide farklı bir duygu ve düşünce dünyası yaratması gibi. Çünkü hem sanatçı hem de sanatı alan kişi artık aynı kişi değildir. Zaman her şeyi değiştirmiş en önemlisi kişinin tecrübesi artmış ve hayata karşı

bakış açısı etkilenmiştir. Üstelik sanatçı kişilik özellikleri ve yeteneği ile fark yaratan kişidir. İşte sanat eserini eşsiz yapan da budur. Bu bağlamda, Çelik (2008) bir sanatçının elinden çıkan sanat eseri fabrikasyon bir ürün olmadığından yüksek bir değere sahiptir. Sanatta üretim miktarı diğer alanlarda olduğu gibi talebe göre belirlenmez. Tam aksine sanatın özgün olmasının gerektirdiği özellikle bir arz yaratır.

Yaratıcı düşünce kaynağını özgürlükten alır. İnsanın kendini en özgün ve özgür biçimde ifade edebileceği alan sanattır ve sanat yaratıcılığın gelişmesine büyük katkı sağlar. Günümüzde yaşanan hızlı değişim ve dönüşümde insanın yaratıcılığı ön plana çıkar ve eğitim sistemleri bu yönde politikalar geliştirmek zorundadır. Nitekim Sağır (2011) sistemler kendi devamını sağlayacak insan profili üretmek ister. Bu sebeple bir ülkede uygulanan ekonomik sistem, yönetim sistemi ve eğitim sistemi arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Ekonomik sistem, ülkenin yönetim ve eğitim sistemlerini belirler.

Bu çalışmada, küreselleşme sürecinde sanat eğitimi ve sanat nesnelerinin ekonomi ile olan ilişkisi incelenerek öneriler getirilmiştir.

2. Yöntem

Küreselleşen dünyada sanat eğitimi ve sanat nesnelerinin ekonomi ile ilişkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz kullanılarak yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2006) Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları belli bir düzen içinde yorumlayarak okuyucuya sunmaktır.

3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Veriler geniş bir alan yazın taraması yapılarak küreselleşme, sanat, sanat eğitimi, sanat ekonomisi, sanat ürünleri, sanat pazarı anahtar kelimeleriyle yapılan araştırma ile ulaşılabilen kaynakların bir araya getirilerek incelenmesi sonucunda küreselleşen dünyada sanat eğitiminin ve sanat ürünlerinin ekonomi ile olan ilişkisi irdelenmiştir.

4. Küreselleşen Dünyada Sanat Eğitiminin Ekonomi ile İlişkisi

Küreselleşen dünyada bilim ve teknolojideki gelişim, eğitim kavramını okul duvarlarının ötesine taşımıştır. Dünya çapında yaşanan covid-19 salgınına rağmen eğitim her ne kadar kısmi

oranda sekteye uğramışsa da Karaman (2010) uzaktan eğitim, e-eğitim, e-okul gibi eğitim modellerinin kullanımı, internete erişimin mümkün olması ile e-kütüphane, e-dergi gibi uzaktan erişilebilecek bilgi kaynaklarının mevcudiyeti belli bir oranda eğitim sisteminin devamlılığını sağlayabilmiştir.

Buradaki en önemli nokta eğitim açısından değerlendirildiğinde ekonomisi gelişmiş olan ülkelerin bu süreci daha kolay atlattığı, ancak her ne kadar internet çağında yaşasak da evinde internet olmayan veya internet erişiminin olmadığı ücra yerlerde yaşam süren öğrenciler için eğitim okul duvarlarında kalmıştır. Bir anlamda ekonomik koşulların eğitimde fırsat eşitliğini etkileyen önemli bir faktör olduğu bir kez daha çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Dünyada yaşanan gelişmelere ayak uydurmak noktasında küresel rekabeti dikkate almak oldukça önem arz eder. Her ne kadar küreselleşmede ekonomik boyut odak nokta gibi görünse de bu durumun kültürel yönleri de tartışılmalıdır. Burada asıl kilit nokta eğitim sistemidir. Toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri ve söz sahibi bir konuma gelebilmeleri, küresel dünyanın ihtiyaçlarına göre şekillenen etkili eğitim sistemleri ile mümkündür (Eser, 2014).

Eğitime verilen ekonomik destekler bir taraftan eğitimi geliştirirken, bir çarpan etkisi yaparak ekonomiyi de geliştirecektir. Dünyada yaşanan hızlı gelişmeyi yakalamanın ve rekabet etmenin yolu buradan geçmektedir. Karaman (2010) nitekim bilgi çağını yaşayan küreselleşen dünyada bilgiyi elinde bulunduran ülkeler gücü de elinde tutmaya başlamıştır. Bilginin ekonomik bir meta haline dönüşmesi, onu pazar için üretilen bir mal haline getirmiştir aynı zamanda. Bu sebeptendir ki eğitim kurumlarının dışındaki işletmeler dahi ona sahip olmak istemektedirler. Bu süreçten etkilenen kurumlarının başlıcalarından birini ise üniversiteler oluşturmaktadır. Liberal ekonomik yapılanma ve özelleştirmeler, geleneksel ulus-devlet üniversite ilişkilerini etkilemiş, üniversitelere yeterli kaynak aktarılamadığından yaşanan yeni kaynak arayışları ekonomik amaçlı şirketlerin üniversitelerin açılmasına yol açmış hatta kuruldukları ülkelerin sınırları dışına çıkarak ulus aşırı eğitim faaliyetleri yürütmeye noktasına gelinmiştir. Eser (2014) bir bakıma eğitim ve öğretim gerek kullanılan malzemeler gerek özel okullarla gittikçe büyüyen bir pazar haline gelmiş, daha nitelikli elemanların iş bulabildiği bu pazarda bilgi en kıymetli şey olmuştur.

Bilgi çağı ile dünyada hızla gelişen teknoloji, ülkeler arası iletişim ve ticari faaliyetlerin artış göstermesi ile birlikte rekabeti de doğurmaktadır. Gelişimin hızlı olması eğitim sistemlerinin kendini sürekli güncel tutması için gerekli değişim ve dönüşümleri yapmasını gerektirmektedir. Nitekim uluslararası rekabet nitelikli iş gücüne ihtiyaç duyar. Başka bir deyişle mesleklerin değişen koşullara uyum sağlaması için gerekli donanımlara sahip ve ömür boyu sürecek eğitim-öğretim sürecine etkin bir şekilde katılan bireylerin varlığı ön plana çıkmaktadır. Bu durum dünya genelinde uluslararası eğitim taleplerini de cazip hale getirir (Sağırılı, 2011). Uluslararası öğrenci ve akademisyen hareketliliği, uluslararası kabul görmek için öğretim programı, not sistemi, diploma gibi belgelerin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi (Bologna sistemi) bunun en çarpıcı örnekleridir (Karaman, 2010).

Ülkelerin temel hedeflerinden biri ekonomik kalkınmadır. Ancak kalkınma yalnız ekonomik yatırımlarla sağlanmaz. Kalkınmayı sağlamak gerekli insan kaynağının eğitilmesi ile mümkündür. Eğitim geliştikçe ekonomi de gelişir. Ekonomisi gelişmiş ülkelerin eğitim alanına yaptığı yatırımlar bunun en iyi kanıtıdır. Eğitimin bireye kazandırdığı bilgi, beceri ve tutumun; ekonomide verimliliği yükselttiği, bireyin ve ülkenin gelirini artırdığı araştırmalarla da ortaya konulmuştur (Sağırılı, 2011).

Bilgi ve teknolojiye hızlı gelişimin mimarı etkili eğitim sistemleridir ve küreselleşmeye yol açan önemli bir faktör olduğu da açıktır. Bilgi ve teknolojiyi üretmek kadar onun kullanımı da eğitim sistemlerinin etkililiğine bağlıdır. Küreselleşen dünya eğitim sistemlerini güncellemeye zorlarken, eğitim alanındaki gelişmelerde küreselleşmeye hız ve yön vermektedir. Dolayısıyla toplumların geleceğine şekil verilmesinde, bireyler arasında kaliteli iletişim kurulmasında, dünya pazarında üstünlük ve rekabet sağlanmasında eğitime ve dolayısıyla okullara büyük rol düşmektedir (Çalık ve Sezgin, 2005). Çok boyutlu ilişkiler ve artan karmaşıklık nedeniyle eğitim sistemi, entelektüel esnekliğe sahip, bilgiyi işleyebilen, disiplinler arası, yaratıcı ve soyut düşünebilen bireylerin yetişmesini hedeflemelidir (Balay, 2004). Bu ise ancak zekâ ve yaratıcılığın bir arada kullanılması ile mümkündür. Bilgiler arası ilişki ve bağlantılarla gerçekleşen yaratıcılığın gelişmesi ise sanat eğitimi ile mümkündür. İnsanı bilgi, duyu ve davranış boyutlarıyla bir bütün olarak değerlendiren sanat eğitimi her yaşta birey için önemlidir. Nitekim küreselleşme ile gelen hayat boyu öğrenme bunu zaten zorunlu kılmaktadır.

Sanat eğitimi alan kişi maddeyi değiştirebilen ve yeniden biçim verebilen, varlıklar arasındaki ilişkileri sorgulayan, eleştiren bir kimlik kazanır (Ünver, 2016).

Tüm bu yönleriyle eğitimin önemli boyutlarından biri olan ve en önemli görevi yaratıcılığı geliştirmek olan sanat eğitimi insanın kendini ifade etmesinde ona yol gösteren, yeteneklerini keşfederek yaşamı algılamasını sağlayan, Ersoy (1995) en kuvvetli ihtiyacı olan eşya ve olaylarla estetik bir ilişki kurarak düzen vermesine olanak sağlayan önemli bir unsurdur. Çünkü düzensizlik yokluğu ifade ederken düzen insanın kendi varlığını anlamasında ana koşuldur. Sanatçı dünyadaki çeşitlilik ve değişikliği, kendine özgü içgüdüsel yaşamı, eşsiz yeteneğini kullanarak sentezleyen ve belli bir düzen içinde maddeye döken kişidir. Sanatçı her ne kadar sanatında kendini ifade etmeye çalışsa da aynı zamanda toplumsal yaşamın bir parçası olduğu için bulunduğu dönemi ve dönemin yaşantısını da ifade etmiş olur. Bir bakıma toplumun sözcüsüdür.

Bu bağlamda sanat eğitimi de dünyadaki değişen koşullara ayak uydurmalıdır ki artık sanat eğitiminde sanal gerçeklik (Bian, 2016; Doganyigit ve Islim, 2021) ve artırılmış gerçeklik (Chow vd., 2013; Nugraha vd., 2014; Hackl ve Anthes, 2017; Ballı, 2021) uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır. Teknoloji bu denli gelişirken Zeren (2006) sanat eğitimcisi de sürekli kendini geliştirmeli, yenilemelidir. Çağın dinamiklerine ayak uydurabilecek, küresel rekabeti göğüsleyebilecek, ona hazır ve donanımlı, yaratıcı insan tipi yetiştirmek ancak bu şekilde mümkün olabilecektir. Sanat eğitimi öğrencinin yaratıcılığına katkı sağlayacağından, özgün buluşlar ortaya koyabilme becerisine de etki etmektedir.

Çoğunlukla resim, müzik gibi sanat dersleri gereksiz ve zaman kaybı olarak görülür (Düz, 2010). Bu noktada yapılan en büyük yanlış, bu derslerin amacının, ressam veya müzisyen yetiştirmek olmadığı, bireylerin estetik beğeni ve yaratıcılıklarına katkı sağlayan, yol gösteren, algı seviyelerini yükselten, toplumların ilerlemesinde önem arz eden dersler olduğunun anlatılmasıdır. Nitekim bilimsel eğitimin yanında bilinçli ve dikkatli bir biçimde verilecek olan sanat eğitiminin bireyin zihinsel yetilerinin, düşüncesinin, zekâsının gelişmesine de yol açacağı ortadadır. "Yaratıcılığı geliştiren sanat eğitimi bireyi çevresel etkiye karşı bir tepki vermesi doğrultusunda bilinçlendirir. Bu da toplumları ikinci veya üçüncü dünya ülkeleri olma durumundan daha duyarlı, daha gelişmiş, bilinçli, kararlı, kendine güvenen, soru soran, bir değil

birçok çözüm yolu üretebilen, orjinali arayan toplumlar konumuna getirir” (Düz, 2010:13). Ancak sanat eğitiminde fırsat eşitliği oldukça önemlidir. Bireyler farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşullardan sanat eğitimi alanına girerler. Dolayısıyla başta kültürel sermaye bireylerin sanata yatkınlık durumunu etkiler. Sanat ortamında yetişen birey doğal olarak alanın diline, davranış kalıplarına, hatta giyim tarzına kültürel olarak yatkın olduğundan yetenekli bir sanatçı adayı olarak algılanacaktır. Sınıfsal hiyerarşideki farklılıklar kültürel sermayedeki eşitsizliğin de kaynağıdır. Bu durumda sanat eğitiminin kamusal ve eşitlikçi olması söz konusu olamaz. Üstelik sanat eğitimi veren kurumların özelleştirilmesi ve özel şirketlerin modellerine göre şekil almaları sanatın ekonomiyle yakınlaşmasına yol açar. Parayı küçümseyen çilekeş sanatçı modeli de yerini toplumsal hiyerarşide yükselen, marka sanatçı modeline bırakarak, sanatçının zengin olması artık bir çelişki yaratmaz. Bunun en önemli nedeni sanat alanında yaratılan rekabettir. Son yıllarda sanat ve ekonomi arasındaki araçlar, özel üniversitelerin sanat bölümleri, sektörden gelen eğitmenlerin de aracılığıyla düzenlenen sponsorluk, proje, yarışma kültürü daha eğitim aşamasında sanat eğitimi alan öğrencilere aşılacak piyasa koşullarındaki rekabete hazırlanmaları sağlanmaktadır. Özelleşen sanat eğitimi, kamu kurumlarının gücünü azaltırken, sınıfsal farklılığın etkisini ve sanat eğitiminde toplumsal eşitsizliği giderek artırmaktadır.

Günümüzde okulların en önemli görevi kendi kültürünü muhafaza ederek gelecek kuşaklara aktarmak, bunu yaparken de aynı zamanda çağın gerisinde kalmamak, gelişen dünyaya ayak uydurabilecek niteliklerle donanmış bir nesil yetiştirmektir (Çalık ve Sezgin, 2005). Bu bağlamda sanat eğitimine önemli görevler düşmektedir. Bulunduğu toplumun aynası olan sanat, kültür aktarımı konusunda oldukça önemli bir role sahiptir. Çünkü sanatçı toplumun köklerinden beslenerek salt gerçeği etkili bir biçimde anlatma yeteneğine sahiptir. Sanatın değeri de buradan gelir. Toplumun tarihinden izler taşıyan, bunu da yalın bir biçimde aktarabilen kaynak olma vasfıyla, bir toplumun kültürünü doğrudan anlamının da yoludur. Bu özelliği ile de sosyolojik ve etnolojik bilgi kaynağıdır. Neticede giderek hızlanan bir değişim süreci yaşanmaktadır. Bu süreç içinde toplumun yaşadığı tüm sevinç ve üzüntüler sanatçının üretimine ve ifade biçimine etki etmektedir (Azılıoğlu ve Yılmaz, 2021).

Küreselleşme doğası gereği hızlı bir değişim sürecidir. İnsanlar mektuplaştığı bir çağdan mesajlaştığı bir çağa çok hızlı bir biçimde geçmişlerdir. Bu durumun en olumsuz sonuçlarından

biri belki de toplumların en büyük kaygısı bir birine dönüşmek, kültürel kimliğini kaybetmektir. Azılıoğlu ve Yılmaz (2021) toplumun kültürel yapısındaki hızlı değişim teknolojinin hayatımıza getirdiği yeniliklerle de birleşince sanat eğitimindeki değişim de kaçınılmaz olmuştur. Fotoğraf makinasının icadından bu yana teknoloji çok hızlı biçimde çeşitlenmiş ve hatta dijital sanat kavramı gündeme gelmiştir. Bunun sonucunda dünyanın çeşitli yerlerinde açılan dijital sanat müzeleri büyük ilgi görmüş ve bu durum dijital sanat eğitimi de gündeme gelmiştir. İnsanlar artık istedikleri her bilgiye evinden çıkmadan ulaşabilmektedir. Gazete, dergi veya kitaplar artık elektronik olarak da hizmet vermektedir. Sanat sergi ve müze turları, çevrimiçi konserler ve eğitimler de odalarımıza kadar girmiştir. Bütün bu gelişmeler bilişim sektöründe rekabeti doğurmuş, bu durum ise üniversitelerin sanat alanında eğitim-öğretim veren birimlerinde değişen ihtiyacı karşılamak üzere öğretim programlarında değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Çünkü Ünver (2016) ülkelerin en temel gayesi dünya lideri olmaktır. Dünyadaki gelişmeleri takip edebilen, sorunları gören ve çözüm üreten insanlara ihtiyaç vardır. Bu nedenle ülkeler öğretim programlarını güncel tutmak zorundadır. Eğitimin en önemli bileşeni olan sanat eğitimi gerçekleri olduğu gibi görme, olay ve olgular arasında anlamlı ilişkiler kurarak gerçek olana alternatif gerçek dışı bir bütün oluşturabilmek için oldukça gereklidir.

“Sanatın kazandırdığı değerleri diğer eğitim disiplinleri kazandıramaz. Ancak, üzerinde durulması gereken konu, sanatı bir amaç olarak ele almak ve eğitim süreçlerini doğru düzenlemektir. Bu düzenleme, bireyin ve toplumun kültürel ve sanatsal ihtiyaçları üzerine temellendirilmelidir. Çünkü sanat eğitimi insanlığın eğitimidir” (Ünver, 2016:876).

5. Küreselleşen Dünyada Sanat Nesnelерinin Ekonomi ile İlişkisi

Küreselleşme olgusunun en çok etki ettiği alan ekonomidir. Değişim ve dönüşüm ekonomi alanında yoğun bir şekilde yaşandığından devletler, ekonomik küreselleşmeye isteseler de istemeseler de dâhil olmak zorunda kalırlar (Talas ve Kaya, 2014). En güçlü etkisi ekonomi üzerinde olsa da küreselleşme siyasal, ekonomik ve kültürel öğelerden oluşan karmaşık bir yapıdır ve sanatın içinde bulunduğu bütün etkileşim alanlarıyla da ilişki içindedir. Doğal olarak ekonomi sanatın eğitiminden, üretimine ve sunumuna kadar olan bütün süreçlerde kendini gösterir (Yurttadur, 2014). Sanat, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu gibi karşılıklı bir etkileşim halindedir (Özkanlı, 2006).

Ekonominin neredeyse her alanına etki eden güçlü bir etken olmasının yanında kendi varlığından kaynaklı bir pazar değerine de sahiptir.

Her ne kadar geçmişte sanatın pazarlanmasından niteliğinden ödün verme kaygısıyla uzak durulsa da, sanatın, sanatçının ve sanata aracılık eden kurumların varlığını sürdürdürebilmesi için bu bir bakıma da gerekliliktir. Etik değerlerden ödün vermeden sergilenecek olan sanat pazarı sanatçının eserlerinin daha çok insana ulaşması açısından önemlidir (Ağlargoç ve Öztürk, 2015). Üstelik sanatın en önemli görevlerinden biri olan kültür aktarımı bu sayede daha etkin bir şekilde gerçekleşmiş olacaktır. Ancak, dünyadaki gelişim ve değişim yoğun bir şekilde yaşandığından, (Kayserili ve Satır, 2013) kitle iletişim araçlarındaki hızlı gelişme kültür ve sanattaki değişimi de kaçınılmaz kılmaktadır. Toplumların geleceğinin teminatı kültür ve sanattır. Bu sebeple varlığın devamlılığı etkileşimlerin doğru yönlendirilmesiyle yakından ilgilidir.

Sanat ve kültürel gelişim, ekonomik gelişmişlikle paralel ilerlemektedir. Bu anlamda sanata ve kültüre gereken önemi veren toplumlar geleceklerine de büyük yatırım yapmış olurlar. Sanatıyla ön plana çıkan ülkeler itibar da kazanacaklarından sanatsal faaliyetleriyle ekonomik gelir de elde etmiş olurlar (Kayserili ve Satır, 2013).

Sanatın ekonomiyle ilişkisinde en önemli sorun sanatı finanse eden patronların güdümüne girerek özgünlüğünü ve özgürlüğünü kaybetmesidir. Sanat toplumun duygu ve düşüncelerine tercüman olmalıyken, siyasal ve ekonomik gücü elinde bulunduran sistemin bir parçası olarak toplumları yönlendirme aracı biçiminde kullanılması tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Günümüz dünyasında sanat bir meta olarak görülmeye başlanmış ve kendini destekleyen kaynak sahipleriyle doğrudan bir ilgi ve bağımlılık içine girmiştir. Bu durum sanatın yayılması açısından olumlu bir etken olarak değerlendirilebilirken, kendi varlığı üzerindeki gücü kaybetmesiyle de olumsuz bir etken olarak değerlendirilebilir. Nitekim sanat çoğunlukla bir pazar malzemesi olarak algılanmaktadır (Yurttadur, 2014).

Sanat ve ekonomi her ne kadar farklı değerlere sahip gibi görünse de aralarında yadsınamayacak bir ilişki vardır. Sanatçı eserini ekonomik değere indirgemez, ancak eserlerinin tercih edilmesi de sanatsal değeri açısından bir gösterge olarak görünür. Sanatçı aynı zamanda

hayatını ve sanatını idame ettirmek zorunda da olduğundan istemese de bu ekonomik döngünün içinde bulur kendini. Nitekim kapitalizm, sermaye birikimi esaslı bir ekonomik düzendir. Bu sistemin bir emaresi olan emeğine yabancılaşan emekçinin durumu ile sanatçının durumunun kesiştiği görülür. Aradaki fark sanatçının kendi atölyesinde veya ortamında daha bağımsız gibi görünen üretim şeklidir. Bu onun doğrudan bir ekonomik sömürüye maruz kalmadığı izlenimini yaratır. Eğer bir sanat eseri özgürlük ilkesi ile hareket etmiyorsa bu onun metalaştığı ve bir tüketim nesnesi haline dönüştüğü anlamına gelir. Özgürlükten uzaklaşan eser sanatsal değerini kaybetmeye başlar (Haşlakoğlu, 2017).

Botti (akt. Kaya 2015:32)'ye göre sanat eserleri niteliğine göre; yüksek sanat-popüler sanat, görsel sanat-sahne sanatları, sanatsal ürünler veya hizmet ürünleri şeklinde sınıflandırılabilir. Yüksek sanatta sanatçının pazarın ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir amacı yoktur. Bu tür sanat eserleri onu değerlendirebilecek nitelikli bir azınlık tarafından ilgi görür. Kâr amacı olmadığından daha çok dernekler ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından desteklenir. Bunun tam tersine popüler sanatta ticari başarı beklendiğinden ve daha geniş kitlelere ulaşmak hedeflendiğinden sanatsal içerikten ziyade sunum ön plana çıkmaktadır.

Sanatın popülerlik ve ticari bir değer kazanması 17. Yüzyılda Hollanda'da başlamış olup, sanat eserlerine Avrupa'da aristokrat ve kentsoyluların ilgi göstermesi ile Fransa'da yaygınlaşmıştır. Özellikle de Fransız ihtilalinden sonra parası olan herkesin resim alabildiği bu dönemde müzayede evleri, sergiler, aracı ve koleksiyonerlerin içinde yer aldığı bir sanat pazarı ortaya çıkmıştır. Ana aktörü sanatçı olan bu sanat pazarında sanat izleyicisi/alıcısı, küratörler, sanat eleştirmenleri, sanat danışmanları, sanat ürünlerinin satışını gerçekleştiren galeriler, müzayede evleri, müzeler, sanat fuarları ve bienaller yer alır ve sanat eğitimi veren kurumlarla bütünleşik bir yapı oluşturmak zorundadır (Kaya, 2015). Eğitim faktörü sanat alıcısı açısından önemli bir belirleyici etkidir. En önemli sanat alıcısı konumunda olan koleksiyonerlerin çoğunun sanat dışında farklı alanlarda iyi bir seviyede eğitim almış olmalarına rağmen sanatla ilgili birer profesyonel oldukları dikkat çeker. Pek çoğunun sanata dayalı bir aile geçmişi ve katıldıkları sanatsal etkinlikler veya aldıkları gayri resmi sanat eğitimleri onları bu konuda donanımlı hale getiren unsurların başında gelir.

Sanat ürünlerinin yüksek bir eğitim, gelir düzeyi ve meslek grupları tarafından tercih edildiği görülmektedir. Ancak sanat ürünlerine olan talebin en belirleyici demografik faktörü eğitimidir. Yaygın kanaat sanatı toplumun elit kesimine hitap eden bir icra ve tüketim alanı olarak görmekte ve azınlığın faydalandığı bu alana sağlanan devlet destekleri kimi zaman eleştirilmektedir. Sanatı tüketen kesim her ne kadar azınlık gibi görünse de sanat tüketicisi olmayanların da dışsal fayda sağladığı bilinmektedir. Bu dışsal faydalar; kültürel mirasın sonraki nesillere aktarımı, toplumsal ve uluslararası estetik değerlerin oluşması, kültürel sermayede artış ve yaratıcı düşüncenin gelişmesi olarak sıralanabilir. Kültür ve sanat ürünlerinin özellikle de yaratıcılık ve kültürel sermaye üzerindeki etkisi kültür ve sanat ürünlerini ekonomik açıdan daha önemli bir hale getirmektedir (Büyükyazıcı, 2016).

Sanatın bu ekonomik döngünün içinde var olması bir mecburiyettir. Dünyada her alanda çok ciddi bir rekabet olduğundan, sanat da bundan nasibini alır. Yapılması gereken en önemli şey nitelikli sanatı yaygınlaştırabilmektir. Bunun yolu da yapılan çalışmalar incelendiğinde görüşmüştür ki eğitimidir. Alagöz ve Ekici (2016) sanat ve kültürün pazarlanması kavramına sanat çevresi tarafından çok sıcak bakılmasa da sanatın yayılması ve kendini yeniden üretmesi için günümüzde bu kaçınılmazdır. Üstelik sanatın hedef kitlesini ve onların özelliklerini tanımak sanatı tabana yaymak açısından oldukça önemlidir. Toplumun geniş bir kitlesini nitelikli sanat ürünleri ile tanıştırmak, bu tür sanat ürünlerinin anlaşılmasına da olanak sağlayacağından talebini de artıracaktır. Bu durum ise toplumun sanatsal algısına ve beğenisine de yön vereceğinden, sağlanan bu etki sanat ürünlerini çok daha nitelikli olmaya zorlayacaktır.

Sanatın niteliğini tartışmadan önce gerekliliğini sorgulamak yerinde olacaktır. İnsanlar çoğunlukla farkında oldukları ihtiyaçlarını karşılamak için bir güdülenmişlik içinde hareket ederler. Dolayısıyla sanata ihtiyaç duymaları, daha doğrusu sanatın neden hayatın gerekli bir parçası olduğunu idrak etmeleri önemlidir. Toplumun büyük çoğunluğunun gözünde (Kalfa, 2019:732) "sanatçı, hem hayranlık veren hem de tehlikeli görülen insandır". İnsanlar bilinmeyene karşı korku duyar ve kendisini tehlike altında hisseder. Sanatçı sorgulama yeteneği sayesinde hayata, insanlara ve olaylara toplumun genel bakış açısından farklı bakar. Yine bu yeteneği sayesinde cesaret edilemeyen yapılar. İnsanların sanatçıya hayranlık duymasının temelinde de belki de bu yatar. Neticede buradaki asıl sorun toplumun büyük çoğunluğunun

sanata uzaktan ve yüzeysel bakmasıdır. Toplumun kendine yabancılaşmasıdır. Bu sebeple kendini anlatan sanata ve sanatçıya hayranlık duyarken bir taraftan da kendisi ile yüzleşmekten kaçınmak ister.

Oysaki sanat toplumsal yapının bir ürünüdür ve toplum ile sanat bir birine biçim ve şekil verir. Sanatsal faaliyetlere etkin bir biçimde katılan bireylerin psikolojik açıdan daha sağlıklı oldukları, daha gelişmiş yeteneklere sahip oldukları ve kişiler arası iletişimde daha başarılı oldukları görülür. Bu bireylerin ayrıca duyarlı, özgüvenli, başarılı, suç işlemeye daha az eğilimli, sosyal, paylaşımcı, kültürel birikime ve görsel-düşünsel yeteneğe sahip oldukları dikkat çeker. Bütün bu özelliklere sahip bireylerin olduğu toplumlarda sanat daha fazla değer kazanacağından ekonomik, kültürel ve sosyal alanlara olan etkisi ile istihdama da katkı sağlayacaktır. Ayrıca iyi bir temsil sergilediğinden kültürel turizm açısından da ekonomik katkıları olacaktır (Işık, 2016).

“Sanatın toplum içinde değeri arttıkça bireyler, şirketler, kentler sanata daha da önem verecektir. Bu durumda sanat, ekonomik gelişimi hızlandırırken ekonomi de sanatın büyümesine katkıda bulunacaktır. Bu karşılıklı olumlu gelişmeler, toplumların ileri düzeyde gelişmesine neden olacaktır” (Çelik, 2008:93).

Toplumların gelişmesi insanlar arası sağlıklı iletişimden büyük oranda etkilenir. İnsanlar arasındaki en güçlü bağ ortak yaşantılardan gelen bağlıdır. Neticede aynı duygu ve düşünceyi paylaşan insanlar en iyi anlaşanlardır. Hayata karşı oluşturdukları derin anlayış onları ortak bir paydada buluşturacağından pek çok alandaki duygu durumları da biri birine yakın olacaktır. Bu sebeptendir ki Göher (2009) sanat ürünleri, aynı zamanda bulunduğu toplumun sosyo-ekonomik izlerini taşır ve sanat ürünleri aynı sosyo-ekonomik dünyayı paylaşanlarca daha iyi anlaşılır.

Eğer bir toplumun ekonomik sisteminde iyileşme sağlanmak isteniyorsa bunun en etkili yolu elbette toplumlar üzerinde büyük etkiye sahip olan sanattır. Çelik (2008) sanatın toplumları yönlendirici etkisi, değişim ve dönüşüm noktasındaki gücü dünya ile bütünleşebilmek açısından da oldukça önemlidir. Nitekim kalkınma denilince akla ilk ekonomi geliyorsa da esas kalkınma içinde bilim, eğitim, sosyo-kültür yapı, dünyaya bakış,

olay ve olgular arasında kurulan sağlıklı zihinsel değerlendirmeler, kurumlar ve yaşam seviyesinin de bulunduğu yapıların sanatla da harmanlanarak topyekûn kalkınmasıdır. Öteki türlü gerçekleşen kalkınma yüzeysel ve taklitten öteye geçmeyeceğinden uzun vadeli kalkınmada başarısızlık olarak sonuçlanır. Bunun bilincinde olan şirketler ve bankaların sanat ve kültüre daha fazla fon ayırdıkları, sanat galerileri oluşturdukları bilinmektedir.

6. Sonuç

Küreselleşen dünyada her şey hızlı bir değişim ve dönüşüm halindedir. Teknolojinin insan hayatını kolaylaştırması onu bir taraftan dünya ile bütünleştirirken bir taraftan da gelişmeye ve güncel olmaya zorlamaktadır. Dünya artık çok küçüktür ve ülkeler arası sınırlar insanların zihinlerinde neredeyse kalkmış, fiziksel olarak nerede olduğunun bir önemi kalmamıştır. İnsanlar artık günümüzde evinden ayrılmadan sanal ortamlarda istediği müzeyi gezebilmekte, istediği konser etkinliğine katılabilmekte, dünyanın öbür ucunda gerçekleşen ve ihtiyaç duyduğu bir eğitimi alabilmektedir. Bilgi dünyadaki en değerli ekonomik kaynak haline gelmiştir.

Ülkeler arası rekabet için eğitim-öğretim etkinliklerini düzenlemek ve sürekli güncel tutmak oldukça önemlidir. Alanlarında uzman, donanımlı ve yaratıcı bireyler yetiştirmek ülkelerin en önemli amacı haline gelmiştir. Yaratıcılık noktasında sanat eğitimi ön plana çıkmaktadır. Sanat, çok boyutlu düşünme yeteneğini geliştireceğinden bireylerin olgu ve olayları daha derin anlamasında, çevresiyle dengeli ilişkiler kurmasında oldukça etkilidir. Üstelik bir insanın yaşamı boyunca dünyada olup biten her şeyi tecrübe etmesi, her konuda bilgi sahibi olması imkânsızdır. Sanat bu anlamda bireylere yaşayamadıkları hayatın kapılarını da aralamaktadır. Fischer (2018) insanların gerçekleşmemiş yaşamlarını başka görüntülerle ve başka biçimlerle gerçekleştirmek istediğini, sahnede oynanan bir oyuna kendini kaptırmasının bunun en çarpıcı örneği olduğunu belirterek sanatın insan hayatındaki rollerinden birine vurgu yapmaktadır.

Sanat bireylerin zihinsel ve bedensel gelişim süreçlerine etki ettiği gibi, salt kendi varlığı da başlı başına bir değerdir. İnsanlar dünyayı beş duyularıyla algırlar ve bunu estetik bir hazzla

dönüştürmek isterler. Bu noktada sanat karşımıza bir pazar malzemesi olarak çıkar ve hayatımızın her alanını kuşatır. Buradaki en önemli nokta sanatın niteliğidir. Sanat eğitiminin niteliği arttıkça toplumların sanat algısı da gelişeceğinden bu durum daha nitelikli eserlerin üretilmesine yol açacaktır. Ancak bu noktada sanat her zaman bir ekonomik desteğe ihtiyaç duyacaktır. Gerek sanat eğitimi gerek sanat üretiminde, Pommerehne (1990) sanatsal yeteneği olan bireyleri keşfetmek ve sanatın yayılmasını sağlamak için devlet desteği oldukça önemlidir. Göher (2009) ekonomileri yönetenler siyasetçiler olduğundan siyasal desteğin varlığı da sanatın devamı için son derece önemlidir.

Sanat kurumlarının özelleştirilmesi sanatın niteliği ile ilgili bir tehdit oluşturmaktadır. Sanatçı beklentiyi karşılamaya odaklandığında özgürlükten ve özgünlükten uzaklaşacak kapitalist düzene hizmet etmeye başlayacaktır. Fischer (2018) kapitalizm sanatın gelişmesi için bir ortam yaratmadığı gibi sanata duyulan gereksinim özel hayatı süslemek veya yatırım yapmak için bir araç olmaktan öteye gidemez. Kapitalizmin sanata olan en önemli katkısı sanat üretimi için sınırsız kaynak sağlamasıdır.

Sanatın pazarlanması sanatçıların sanatsal özerkliğinden ödün vermeden, tüketicilerin kısa vadeli istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmekten ziyade uzun vadeli çıkarlara odaklanmalıdır. Bu nedenledir ki sanatçı ve sanat kuruluşları sanat tüketicisine özel ilgi göstermelidir. Ancak bunu yaparken standart pazarlama literatürünü kopyalayarak değil sanatın benzersiz doğasını ve toplumdaki özel rolünü de açık bir şekilde hesaba katmalıdır. Sanat pazarlaması, geliri ve verimliliği artırmak için bir araç olmaktan daha fazlasıdır ve sanatın asli işleyişini desteklemeli ve güçlendirmelidir (Boorsma, 2002). Burada yine en önemli nokta nitelikli bir sanat eğitimidir ve sanatı anlayabilecek bir toplumun oluşması için de bu gereklidir. Sanat eğitiminin en önemli etkisi, Montias (1987) toplumda sanatçı ve üretilen sanat eseri sayısında artış gerçekleşeceğinden istisnai yeteneklerin ortaya çıkma olasılığını da artırmasıdır.

Sonuç olarak günümüz dünyasında her şey bir biri ile iç içe geçmiş vaziyettedir. Dolayısıyla sanat olgusu tek başına ele alınamaz. Eğitim, kültür, siyaset ve ekonomiden bağımsız bir sanatın varlığından söz etmek hayalcilik olur. Sanatı etkileyen bütün aktörler gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirilerek sanatı en etkili şekilde hak ettiği ilgi ve desteği elde edebileceği noktaya taşımak sanat eğitimi, sanatçı ve sanat pazarının ortak hedefi olmalıdır.

Kaynakça

Ağlargoç, F., ve Öztürk, S. A. (2015). "Sanat ve Pazarlamanın" Sıra Dışı" Birlikteliği", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (23), s. 169-189.

Alagöz, S. B., ve Ekici, N. (2016). Tartışmalı Bir Konu Olarak Sanat Pazarlama: Kavramsal Bir Değerlendirme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), s.189-202.

Azılıoğlu, K. ve Yılmaz, M. (2021). "Toplumsal ve Kültürel Değişimlerin Sanat Eğitimine Yansımaları", *JRES*, 8(2), 443-461.

Balay, R. (2004). "Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), s. 61-82.

Ballı, Ö. (2021). "Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi ve Dijitalleşen Sanat Bağlamındaki Uygulama Örnekleri Üzerine", *The Journal of Academic Social Science*, 9, Sayı 112.

Boorsma, M. (2002). "Arts Marketing and The Societal Functioning of the Arts: The Case of the Subsidised Dramatic Arts in The Netherland", *International Journal of Cultural Policy*, 8(1), s. 65-74.

Bian, H. X. (2016). "Application of Virtual Reality in Music Teaching System", *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 11(11), s.21-25.

Büyükyazıcı, D. (2016). "Kültür ve Sanat Ekonomisi Kapsamında Talep Analizleri Yardımı ile Kültür Politikasına Teorik Yaklaşım: Türkiye Örneği", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 1(1), s. 71-83.

Chow, J., Feng, H., Amor, R., and Wünsche, B. C. (2013). "Music Education Using Augmented Reality with a Head Mounted Display", In Proceedings of the Fourteenth Australasian User Interface Conference, Vol., 139, p. 73-79.

Çalık, T., ve Sezgin, F. (2005). "Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(1), s. 55-66.

Çelik, S. (2008). *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Dönüşümünde Sanat Piyasasının Oluşumu Plastik Sanatların Rolü ve Osman Hamdi Bey Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

Çolak, E. B. (2015). "Sanat Eğitiminde Toplumsal Eşitsizliğin Yeniden Üretimi", *Sanat-Tasarım Dergisi*, 1(6), s. 7-16.

Doganyigit, S., and Islim, O. F. (2021). "Virtual Reality in Vocal Training: A Case Study", *Music Education Research*, 23(3), s. 391-401.

Düz, Nazan (2010). "Çevrenin Sanatçı Yaratıcılığına Etkileri ve Sanat Eğitimi", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 19.

Eser, E. (2014). "Küreselleşme Süreci ve Eğitime Etkisi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), s. 211-224.

Ersoy, A. (1995). *Sanat Kavramlarına Giriş*. İstanbul: Yorum Sanat Yayıncılık.

Fischer, E.(2018). *Sanatın Gerekliliği*, çev. Cevat Çapan, İstanbul: Sözcükler Yayınları.

Göher, F. M. (2009). "Müziğin Toplumsal İşlevi: Müzik, Siyaset, Din ve Ekonomi", *Müzik Kültürü ve Eğitimi*, 2, s. 301-314.

Haşlakoğlu, O. (2017). "Sanatsal Değer ve Ekonomik Değer Arasındaki İlişkiye Etik Açısından Bakış", *Mavi Atlas*, 5(1), s. 1-8.

Hackl, D., and Anthes, C. (2017, November). "HoloKeys-An Augmented Reality Application for Learning the Piano", In *Forum media technology*, p. 140-144.

Işık, H. (2016). "Kamu Ekonomisinde Yeni Yönelimler: Sanat Ekonomisi ve Temelleri", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), s. 5-22.

Kalfa, Z. (2019). "Modernist Bir İlke Olarak Sancı", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 8(58), s.730-741.

Karaman, K. (2010). "Küreselleşme ve Eğitim", *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(3), s. 131-144.

Kaya, F. (2015). *Sanat ve Pazarlama: Türkiye'deki Sanat Galerilerinde Pazar Odaklılık Ve Performans İlişkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme (Pazarlama) Anabilim Dalı.

Kayserili, M. E., ve Satır, M. (2013). "Küreselleşme Sürecinin Ulusal Kültür ve Sanata Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 50, s. 306-318.

Montias, J. M. (1987). "Cost and Value in Seventeenth-Century Dutch Art", *Art History*, 10(4), s. 455-466.

Nugraha, I. S., Satoto, K. I., and Martono, K. T. (2014). "Pemanfaatan Augmented Reality Untuk Pembelajaran Pengenalan Alat Musik Piano", *Jurnal Teknologi dan Sistem Komputer*, 2(1), p.62-70.

Pommerehne, W. W., and Frey, B. S. (1990). "Public Promotion of the Arts: A Survey of Means", *Journal of Cultural Economics*, 14(2), p. 73-95.

Özkanlı, Ü. (2006). *Sanat ve Sanatçı Bağlamında Otoportre ve Portre*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anabilim Dalı.

Sağırılı, M. (2011, January). Eğitimin Küreselleşmesi, In *Journal of Social Policy Conferences* No. 53, p. 423-475).

Talas, M., ve Kaya, Y. (2014). "Küreselleşmenin Ekonomik Sonuçları", *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 6(2), s. 25-35.

Ünver, E. (2016). "Neden ve Nasıl Sanat Eğitimi", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(23), s. 865-878.

Yıldırım, A.ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6. Baskı, Ankara: Sözkese Matbaacılık.

Yurttadur, O. (2014). "Sanatta Küreselleşme ve Ekonomi İlişkisi", *Akdeniz Sanat*, 7(13), s. 175-182.

Zeren, G. (2006). "Bilgi Çağı ve Küreselleşme Sürecinde Sanat Eğitimcisi Kimliği Sorunsalı", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), s. 637-646.